

dományos szocializmus elméletéből származó elemek ötvözete.

Althusser nem csupán a humanizmust, hanem az elidegenedést és az emberi szabadságot is hamis kérdéseknek minősíti. Ítéletét nem a társadalmi valóság elemzése alapján fogalmazza meg, hanem azzal érvel, hogy az elidegenedés, illetve a szabadság fogalmait az idealista bölcséletek dolgozták ki, és — szerinte — spekulatív jellegűek. Althusser — állapítja meg ezzel kapcsolatban a román filozófus — nyilván nem veszi figyelembe, hogy Marxnál az elidegenedést egészen más vonások jellemzik, más tényezők idézik elő, mint a német klasszikus filozófiában.

Althusser nem látja a maga bonyolultságában az egyén és a társadalom viszonyát sem, amelyről apodiktikus módon kijelenti, hogy nem alkothatja tudományos vizsgálódás tárgyát. Az a tény, hogy a társadalom határozza meg a keretei között élő egyéneket, nem lehet érv e reláció tudományos mellőzésére. A szocialista társadalom esetében még nyilvánvalóbb e kérdés fontossága és időszerűsége, hiszen e társadalom célja és értelme nem más, mint éppen tagjai szabad, sokoldalú fejlődésének biztosítása.

A társadalmi determinizmus végleteken egyszerűsített, értelmezése során Althusser azt állítja, hogy a polgári ideológia alibiként használja a humanizmust ökonomista irányulásának álcázására. Az ökonomizmus—humanizmus kettős pedig a marxista ideológiára is hatást gyakorolt, amennyiben az utóbbi a szociáldemokratizmusban, az előbbi viszont a szocialista építés folyamán fellépett torzulásokban jutott kifejezésre. A cikkíró egyetért Althusserrel a tekintetben, hogy a „személyi kultusz“ kifejezés nem tudományos értékű, s így nem világítja meg azokat a jelenségeket, amelyekre vonatkozik, de nem tartja Althusser tételét sem kielégítőnek. Egy ökonomista-mechanicista orientáció, amely azt sugallja, hogy a termelőerők fejlődése önmagától elvezet az új rend győzelméhez, nem magyarázza meg a szóban forgó torzulásokat, már csak azért sem, mert azok főként a politika, az erkölcs területén léptek fel. Ami viszont a humanista alibi jelentkezését illeti, Radu Florian rámutat, hogy éppen az említett korszakban merültek fel akadályok a marxista elméleti humanizmus és az ennek megfelelő értékrend kidolgozása előtt.

ÉRZELEMRENDSZERÜNK DILEMMÁI

(Valóság, 1974. 1.)

Az ember — akárcsak kollektív létformája: a társadalom — nyílt és önvezérlő rendszer, ezért létezéséhez és működéséhez információkra van szüksége, amelyeket külső és belső forrásokból fedez. Az ember sajátos működése, létezésének mind egyéni, mind kollektív dimenziójában, a cselekvés, amely a szónak egzisztenciális vagy történelmi értelmében vett helyzet *megismerésén és értékelésén* alapul. Más szóval, a cselekvés tartalmát azok a *tényinformációk és értékinformációk* határozzák meg, amelyeket a cselekvés — egyéni vagy kollektív — alanya a helyzetre vonatkozóan beszerz. Az információellátás több szinten valósul meg:

1. Elemi fokon a tényinformációk beszerzése a külső és belső érzékszervek (érzékelőrendszer) útján történik, automatikus válaszreakciót kiváltó ingerek, vagy a tudatban megjelenő érzékletek formájában. Az *érzékelőrendszerhez* szorosán kapcsolódik az *érzőrendszer*, amely egy negatív-pozitív érzéspárral minden elemi érzékletet azonnal és automatikusan értékel az emberi szervezet valamely funkciója, vagyis valamely részleges személységérdek, részleges önérdék szempontjából. Am az érzékletek egyedi tényező információi és a hozzájuk tapadó elemi értékjelzések önmagukban nem elegendőek ahhoz, hogy az ember egész tudatos cselekvésvilágát vezéreljék. Az embert rendszerint nem elszigetelt, hanem összefüggő, és éppen együttesükben releváns impulzusok érik. Kognitív tudatunk, fogalmi-gondolati megismerőrendszerünk képes a komplex érzéklet-halmazok összefüggéseinek feltárására és értékelésére, de ez a tudatos tájékozódó-értékelő tevékenység túl lassú ahhoz, hogy elláthatná az emberi tevékenység állandó és gyors irányításának feladatát. Szükség van tehát egy közbülső rendszerre az *érzékelő-érző* és a *kognitív* rendszer között, amely a komplex emberi helyzeteket gyorsan és automatikusan felméri és értékeli. Szokás ezt a jelzőrendszer szintet pongyolán

2. *érzelemrendszernek* nevezni. Az érzelem itt az adott helyzetnek, emberi erőternek tudati leképezése; azt a komplex viszonyt jelzi, amely az ember belső törekvései és a rá ható külső erők között kialakul. Az érzelmek, az érzésekkel ellentétben, nem egy részleges, hanem a teljes önérdék szempontjából mi-

nősítik a *helyzetészlelet* értékmentes információit.

3. E két jelzőrendszer szintre épül a már jelzett harmadik: az ember *kognitív megismerő- és értékelőrendszere*. Adott fokón a sztereotípiák már nem válnak be: az első és második jelzőrendszer szint legnagyobb előnye — automatikus volta — hátránnyá válik. A helyzetészlelő és -értékelő funkció összefonódása miatt ezek csak igen alacsony határfokkal képesek az adott helyzet objektív összefüggéseit jelezni. Továbbá, értékrendjük archaikus: túltennek benne a vitális ösztönértékek és individuális személyiségértékek. És végül, észlelésképeségük csak a közvetlen tér- és időbeli jelenlétre terjed ki. A kognitív megismerő- és értékelőrendszer nem kötődik archaikus értékhierarchiához, sem sztereotíp reakcióprogramhoz; képes az adott helyzetet tárgyilagosan feltárni és a téridőben távolabbi mozzanatokra is figyelni; értékítéleteit az érzelmeknél tágabb vonatkozású rendszerben, tágabban értelmezett személyiségrdek alapján határozza meg.

A három jelzőrendszer szint közül csak az első kötődik szinte kizárólag az egyéni létehez. Az érzelmek és kognitív ismeretek-ítéletek rendszerének kialakulásában a társadalmi tapasztalat, kölcsönhatás, kommunikáció is növekvő mértékben szerepet játszik.

Akár csak az egyének, a társadalomnak is létezéséhez jelzőrendszerekre van szüksége. De míg az egyénnél az ÖNTUDAT-ba futottak be az információk, és az ÖNERDEK szempontjából minősültek, addig a társadalom szintjén a KÖZTUDAT-ot tájékoztatják az információk, és a KÖZÉRDEK minősíti őket negatív vagy pozitív értéknek. A köztudat két fő forrásból szerzi be értesüléseit. Egyfelől az egyéni tudatok hálózatán keresztül úgy, hogy az egyének kölcsönösen kicserélik észleleteiket és értékeléseiket: ez az ún. spontán köztudat kialakulásának a mechanizmusa. Az információk másik forrását azok az intézmények képezik, amelyeket részben vagy egészen az ún. intézményes köztudat kialakításának céljából hoztak létre. A közérdeket, amelynek a nevében az így begyűjtött információk értékelése történik, szabályrendszerek rögzítik. A szabályrendszerek tényleges működését az intézményes elfogadtatás vagy a sokkal hatékonyabb önkéntes interiorizáció biztosítja. Ez utóbbi esetben a közérdeket az egyén beépíti saját önérdék-rendszerébe.

A megismerő- és értékelőrendszerek nem működnek hibátlanul. Itt mindegyiknél a tág értelemben vett megismerés közismert hibalehetőségeivel kell számolnunk. A tényinformációk azonban ellenőrizhetők és korrigálhatók a valósággal való megfelelés abszolút kritériuma alapján. De még a hibás tényinformációk is egyértelműek, tehát nem vezetnek a cselekvő alany elbizonytalanodásához, belső válságához. Ezzel szemben minden tényinformációhoz — a tévesekhez is — a legkülönbözőbb, egymásnak keresztül-kasul ellentmondó értékjelzések kapcsolhatók. Nem a tényinformációk (tudományos ismeretanyag), hanem a heterogén értékinformációk növekvő tömege az oka a mai élet sokat emlegetett növekvő zűrzavarának.

Az emberiség ismeretrendszere minden korban kevésbé kiszolgáltatott a közvetlen társadalmi gyakorlatnak, mint értékelőrendszere: legalábbis egy-egy nagy kultúrkörön belül viszonylag homogén és megbízható alapul szolgál az emberi tevékenységhez. A megismerő rendszerek egymásra épülnek, egymást kiegészítik. Ezzel szemben az ellentmondó értékrendszerek gyorsan váltogatják egymást, és egyfolytában ellentétes értékinformációkkal bombázzák az egyén vagy csoport „lelkismeretét“. De az értékelőrendszerek viszonylagos nyugalmi állapotukban is sokszorosán heterogének: gyakorlatilag ahány érdek, ahány törekvés, ahány cél, annyi értékviszonyítási alappal kell számolnunk, anélkül hogy birtokában lennénk a rangsorolás valamilyen privilegizált szempontjának.

Természetesen az ellentmondások léte az értékrendszerek között nem esetleges, nem valamiféle defektust jelez. Az ellentmondásosság a dolog immanens természete, és egyben az értékelő tevékenység előfeltétele, kritériuma. Csakhogy az ellentétes értékinformációk koordinálása nem automatikus folyamat, és egy határozott értékhierarchia hiányában nem is válhat azzá. Csökkenti az értékelőrendszerek hatásfokát az is, hogy az értékinformációk cseréje nincsen kellőképpen megszervezve:

a) míg az emberiség évezredes munkával megtanulta a tényinformációk szabatos megfogalmazását, addig az értékinformációk pusztá felismerésére is gyakran alig vagyunk képesek;

b) tényinformációikat az emberek általában nem titkolják. Ezzel szemben értékítéleteik elhallgatására számtalan megfontolás és tapasztalat inti őket;

c) az emberi nyelv elsősorban kognitív tartalmak közlésére rendezkedett

be, így az értékinformációk jelentős részét az ember kénytelen alacsonyabb hatásfokkal működő másodlagos kódokkal (gesztusok, mimika stb.) vagy nagy nyelvi készséget igénylő stiláris mozzanatokkal továbbítani.

A modern élet sokat kárhozottatott felgyorsulása és bonyolódása is jobban érinti és zavarja a társadalom értékelő-, mint megismerőrendszerét. Különösen érzelemrendszerünk lesz mind tanácstalanabb az egyre szokatlanabb új helyzetekben. Míg a tudomány nagyrészt megadja az általa szállított információk rengetegében való tájékozódás eszközeit, addig az értékinformációk közötti döntés stratégiáinak a kidolgozása még megoldatlan feladat. Az értékdilemmák megoldására nincs ma még sem adekvát gyakorlat, sem adekvát elmélet, és ez nem elsősorban a tudósok szorgalmán múlott, hanem azon, hogy az értékrendszerek alakulása igen nagy mértékben a gazdasági és társadalmi erőviszonyok függvénye.

Amit viszont minden társadalom elvégezhet és el kell végeznie, az az alapvető cél értékeinek rendszeres végig gondolása és tudatosítása a társadalom tagjaiban.

BOSZORKÁNYOK, JAVASASSZONYOK, BÁBÁK — RÉGEN ÉS MA

(Monthly Review, 1973. 5.)

Nők és az orvostudomány? Nők és a népi gyógyászat? A nyugati civilizáció történetében a tapasztalati orvostudomány kétségkívül női örökség. Az empirikus orvoslás mindennapi gyakorlata nem apáról fiúra szállt, a „népi praktikák” és gyógyfüvek tudománya túlnyomórészt anyai örökségünk. A tapasztalati gyógyításnak ezt a szájáról szájra, kézről kézre, nemzedékről nemzedékre átadott és bővített hagyományát a betegek „népi bölcsességnek”, a hivatalos egészségügy „kuruzslásnak” nevezi. S a kuruzslással együtt, úgy látszik, a nőnek sem maradt hely a gyógyítás mai gyakorlatában.

Mi a helyzet az Egyesült Államokban? Talán itt a legfeltűnőbb, mennyire a férfiak „szférája” az egészségügy. Az orvosok alig 6 százalékára nő, s bár az egészségügyi intézményekben túlnyomó többségben nők dolgoznak, munkájuk nem alkotó, hivatalnoki, laboránsi jellegű munka. Egyetlen női munkakör maradt, amely úgy-ahogy része a gyógyí-

tás folyamatának: ez az ápolónőké. A helyzet nyilvánvaló ellentmondásosságából kiindulva egy furcsa történelmi ellentmondáshoz jutunk: a nők eltávolítása a gyógyászatból már azelőtt végbement, mielőtt az orvostudomány nagykorúsodott volna. Az orvoslás mesteriségének „elférfiasodása” nem az orvostudomány fejlődésével együtt járó természetes folyamat, hanem a középkori Európa fájdalmas „szexocidiumának”, a *boszorkányüldözésnek* a következménye. Milliókra lehet tenni a máglyán elégett vagy vízbe fojtott áldozatok számát, s ezek mintegy 85 százaléka nő volt. Egy-egy falunak majdnem a teljes női lakosságát kiirtották.

A társadalmi összefüggésekből kiragadva ezt az „erőszakos beavatkozást” a tömeghisztéria egyik megnyilvánulási módjának szokás tekinteni. Az egyik verzió a boszorkányokat tekintette „hisztérikus” nőknek, a másik verzió az üldözöket „hisztérikus” csöcseléknek. A boszorkánypörök dokumentumai teljességgel ellentmondanak ennek a feltételezésnek. A boszorkányüldözések a legtöbb helyen szervezett hadjáratként folytak. Arról is megfeledeztünk, amit már Jules Michelet is hangsúlyozott, hogy a boszorkányüldözök egyik legfőbb vádpontja a gyógyítás bűnében marasztalja el a kiszemelt áldozatot. Szász Tamás orvostörténész megkockáztatja azt a hipotézist, hogy a boszorkányok tulajdonképpen bábák és javasasszonyok, a tapasztalati gyógyászat örökségét ápoló parasztságok voltak. Természetesen az inkvizíció nem sokat törődött az orvostudományi vonatkozásokkal. Az egyház inkább azt nehezítette, hogy a javasasszonyok népi mágiával ötvözték tapasztalati tudásukat, a ráolvasás az imádság funkcióját töltötte be, és kivonta magát az egyház ellenőrzése alól. A boszorkányüldözök tapasztalatellenessége évszázadokon át diszkreditálta a tapasztalati eredményeket. Az angol polgárság körében a XVII—XVIII. században a bábák helyét is fokozatosan a borbélyok vették át, műszereik felsőbbrendűségére hívatkozva.

Az Egyesült Államokban az orvoslás gyakorlata kezdetben nyitott volt bárki előtt, akinek volt rá képessége. Híres és megbecsült orvosok kerültek ki felszabadított négerek közül, 1818 körül New Jersey-ben például az orvosi gyakorlat szinte kizárólag nők kezében volt. Amikor néhány államban az 1830-as években olyan törvényt hoztak, mely kizárólag a hivatásosok számára engedélyezi az orvosi gyakorlatot, hatalmas erejű